

ОСОБИСТІТЬ ЯК ІНТЕГРАЛЬНА ЯКІСТЬ КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ ОСОБИ

Медінцев В.О.

У статті викладено основні ідеї та принципи аналізу структури і функціонування *культурного простору особи*. Такий простір складають спеціалізовані культурні агенти, – вони формують його суб- і паракультурну сфери. Показано, що особистість можна розглядати також як інтегральну якість вказаного простору.

Ключові слова: культурний простір особи, субкультура, паракультура, особа, особистість.

Постановка проблеми. Підхід, основні ідеї і положення якого буде стисло викладено нижче, я розглядаю як один із можливих напрямків подальшої розбудови інтегративно-особистісного підходу. При розробці останнього було віддано перевагу трактуванню, що тісно пов'язує категорію особистості з категорією культури, тобто за допомогою категорії особистості схарактеризовано втілення культури в людському індивіді (детальніше див. [1], [2]). Таке трактування здійснено в інтегративному ключі і у двох аспектах: а) гносеологічному (прагнучи до синтезу адекватних розв'язуваному науковому завданню компонентів різних концепцій особистості); б) онтологічному (розглядаючи людського індивіда в єдності його соматичних, психологічних і духовних властивостей). Було відзначено, що подібно до того, як людський організм не тільки функціонує в природному середовищі, але і сам є частиною природи, – так і людина-індивід як носій особистості (як особа) не тільки перебуває в культурному оточенні, але є носієм і «співавтором» (одним із творців) культури. Тож в контексті інтегративно-особистісного підходу особистість було розглянуто як модус культури і як інтегративна якість особи.

Ціль. На підґрунті моїх попередніх розробок, зокрема суб'єктно-діалогічного підходу (див. [8]), видається за можливе *запропонувати узгоджене одночасно і з останнім, і з інтегративно-особистісним підходами оновлене*

трактування як «модусу культури» (що є втіленим у особі), так і вимірів інтегративності. Центральним для означеного підходу є поняття «культурний простір особи».

Простір особи як культура

У рамках суб'єктно-діалогічного підходу до моделювання простору особи, що розвиває автор статті, внутрішня соціальність людини була розглянута як певною мірою подібна до структур зовнішнього соціального світу [8]. Видається плідним розглядати цей простір також і в контексті поняття «культура». Серед наукових дискурсів, пов'язаних із проблематикою культури, певне місце займають і ті, у яких автори розглядають зв'язок розуміння культури як системи якостей людських *співтовариств* із розумінням *людського індивіда* як носія культурних форм. Відомими є міркування радянського філософа Е.В. Ільєнкова про те, що особистість можна розглядати як одиничне втілення культури, тобто втілення загального в одиничному [6]. Розвиваючи це положення, а також сформульоване Д.О. Леонт'євим визначення особистості, Г.О. Балл запропонував трактування останньої як такої інтегративної якості особи, яка дозволяє цій особі бути відносно автономним і індивідуально своєрідним суб'єктом культури. Змістовно близькі наведеним ідеї висловлені й у працях Ю.М. Лотмана, у яких він говорить про можливість розглядати культуру як колективний інтелект, а також про ізоморфізм останнього з інтелектом індивідуальним. У зв'язку з цим Лотман вбачає нову методологічну перспективу в дослідженнях індивідуального інтелекту, перевага якої базується на тому, що колективний інтелект набагато більшою мірою експлікований, механізми його виявлені в мовах культури і закріплені численними текстами, на відміну від схованих мов людського мозку [7].

Розробляючи діалогічний підхід, не можна не враховувати положення діалогічної доктрини В.С. Біблера. Відомим є запропоноване ним потрійне визначення культури: (1) «Культура є формою одночасного буття і спілкування людей різних – минулих, теперішніх і майбутніх – культур, форма діалогу і

взаємопородження цих культур (кожна з яких є... Див. початок визначення)» [4, с. 289]; (2) «Культура – це форма самодетермінації індивіда в обрії особистості, форма самодетермінації нашого життя, свідомості, мислення; тобто культура – це форма вільного вирішення і перевирішення своєї долі у свідомості її історичної і загальної відповідальності.» [там само]; (3) «Культура – у своїх творах – дозволяє нам – авторові і читачеві – наче заново породжувати світ, буття предметів, людей <...> предметною підставою всіх «зрізів» і «проекцій» ідеї культури виступає сфера творів як неподільних одиниць («атомів», «монад») нескінченного культурного буття» [там само, с. 290].

За першим визначенням, культура – це діалогічно взаємодіючі між собою форми буття людей у синхронічних і діахронічних людських співтовариствах, кожна з культур несе в собі субкультури. Подібним чином у суб'єктно-діалогічній моделі ми розглядаємо соціальність (одну зі складових культури) особи, її внутрішню багатоскладовість і убудованість у зовнішню соціальну ієрархію. Відповідно, і культурний простір особи буде тепер розглянуто як «уписаний» у багаторівневу систему культури людства, як одна із її складових.

У зв'язку із другим визначенням відзначу, що в підході, що розвивається автором цієї статті, передбачено більш широке тлумачення культури як індивідуально-психологічної форми буття людини. *Простір особи* психологічно «ширший» за *обрій особистості*, з яким В.С. Біблер пов'язує лише найбільш значні події внутрішнього світу людини: вирішення і перевирішення нею своєї долі. У *просторі особи*, будемо вважати, відбуваються усі без винятку психологічні акти, у т. ч. неусвідомлювані, усе те, що один з персонажів Ф.М. Достоевського назвав (мовою оригіналу): «... проявление всей жизни, то есть всей человеческой жизни, и с рассудком, и со всеми почёсываниями.» [5, с. 471]. Примітним в цьому висловленні є слово «почёсываниями», яке кореспондує з ідеєю походження культури з актів тілесного самоочищення [15].

За третім визначенням, предметними складовими культур є *твори*, що протиставлені Біблером продуктам (споживання) і знаряддям (праці) – також

предметам культурного буття. Властивістю твору культури є його адресованість слухачеві, читачеві, – в адресованому творі втілено буття автора. Мова тут йде, як видається, насамперед про твори мистецтва, науки і релігії (у чому можна переконатися, читаючи роботи В.С. Біблера). У контексті психологічної проблематики простору особи як складової культури особи є сенс ширше й у той же час майже буквально (творити – твір) трактувати це поняття як все створене, продуковане людиною у різних сферах і формах її життєдіяльності. Усі твори, будемо вважати, також адресовані і можуть бути розглянуті, поміж іншим, як свого роду репліки у зовнішніх і внутрішніх діалогах особи.

Результати культурних процесів – це твори культур, а процес, відповідно, – творчість. Якщо розглядати «творчість» у більш-менш загальноприйнятому науковому трактуванні, то основний зміст цього поняття – процес створення людиною чогось нового, зокрема, нових культурних форм, якостей (істотними видаються аспекти проблематики творчості, на які звернув увагу Г.О. Балл у [3]). Цей культурний творчий процес, якщо розглядати його в діалогічній парадигмі, є діалогічним (утворення нового відбувається у діалозі культур). Культурний простір особи – це сфера, у межах якої в процесах діалогів між агентами культури відбувається створення нових культурних форм, у тому числі нових форм самого цього простору. Культурні простори осіб «перетинаються» своїми зовнішніми складовими – кожна особа як агент творчого процесу є причетною до створення не тільки власних, у рамках свого культурного простору продукованих, творів, – доки вона має культурний простір особи, вона бере участь у творенні багатьох культур.

Сфери культурного простору особи

У суб'єктно-діалогічному підході особу було розглянуто як агента різних зовнішніх щодо неї культурних співтовариств і унікальну – наскільки можна вважати унікальною кожна людину – форму власного внутрішнього культурного простору. Важливою рисою такого підходу до розуміння

особистісних властивостей є моделювання не тільки внутрішніх *субкультур*, але і зовнішніх *паракультур*. Останні – це такі культурні утворення, що репрезентують дану особу у субкультурах інших людей.

Отже, *субкультурну* складову (царину) простору особи утворює внутрішній соціум (докладніше див. [8]), що має унікальну для конкретної особи структуру і характер (культурної) творчості. Форми і результати творчого процесу можна розглядати як твори (факти культури).

Паракультурну царину простору особи утворюють різні форми представленості субкультурного простору у внутрішніх культурних просторах інших людей. Тобто, я як власник – у чомусь типового, у чомусь унікального – культурного простору існую (представлений) ще і у внутрішніх культурних сферах людей, які знають мене, – виявляюся залученим до процесів функціонування їхніх внутрішніх світів і частково несу за них відповідальність.

Запропоноване трактування двох сфер культурного простору особи, думаю, можна розглядати і як своєрідний розвиток ідеї У. Джеймса про те, що особа має таку кількість соціальних Селф, скільки існує людей, що несуть у своїй свідомості її образ, і, крім того, скільки існує соціальних груп, думкою про себе членів яких дана особа дорожить [17]. Слід зазначити, що істотно інший розвиток тієї самої ідеї запропоновано Г. Германсом у його теорії діалогічної Селф: залишаючись єдиною, остання може лише поперемінно займати зовнішні і внутрішні *позиції* [16].

Субкультури. У гуманітарній науковій літературі (у культурології, зокрема) склалася більш-менш стійка термінологія для типів культур, при тому що існують різні підходи до критеріїв типологізації, а кількість такого роду досліджень постійно зростає (з недавніх праць на цю тему див. [11]; [12]). Не вдаючись тут у деталі проблематики типологізації культур, відзначу, що широко розповсюдженими термінами-предикатами для них залишаються наступні: *історичні, етнічні, професійні, побутові*. До названих варто додати і той тип, який нещодавно стали аналізувати в дослідженнях культурологічного характеру, – «соматичні» (або «тілесні») культури [13; 14]. У зв'язку з цим у

структурі субкультури є сенс розрізняти не тільки всі названі типи культур, але і ті нові, котрі згодом стануть предметами вивчення (детальніше про структуру складових культурного простору особи див. у [9]). Наразі є необхідним стисло окреслити основні можливі різновиди субкультур.

Соматичні. У фундаментальному методологічному плані проблематика соматичної культури (культурності тіла) є, можливо, ключовою у сучасній антропології, якщо розглядати ідею, за М.Н. Епштейном, «природи як умови культури» [15]. Різні версії і сторони цієї проблематики вже досить широко представлені в науковій літературі (див. огляд підходів до цього питання, наприклад, у [14]). З огляду на сказане, будемо вважати, що: а) у субкультурі існує соматична підгрупа або певна їх кількість, функціонування яких визначає форми соматичних проявів особи; б) творчість у внутрішніх взаємодіях у межах соматичної підгрупи втілюється в створюваних у цьому процесі формах, у яких особа виконує робить соматичні дії, починаючи з різного роду найпростіших і до форм виконання багатоскладникових систем. Можна сказати, що разом із фізичним та психологічним розвитком особи відбувається окультурювання принаймні частини фізіологічних механізмів її організму, починаючи з рефлексів деяких систем м'язових скорочень, зокрема, чихання, прийому їжі, міміки і жестів, ходи.

Побутові. До них віднесемо коло осіб (і, відповідно, внутрішніх агентів) і системи взаємодій, пов'язаних із харчуванням, облаштуванням житла, підтримкою фізичної форми, дозвіллям і іншими такого роду обов'язковими сторонами устрою життя для більшості людей. Перелік, зрозумілих навіть як обов'язкові, складових побутовий культури може істотно відрізнятися у осіб різного статку, в різних ситуаціях (мирний час, війна, тюремне ув'язнення і т.д.), і більш широко, – у приналежних до різних історичних, етнічних, конфесіональних та ін. культур.

Професійні. Виконання особою своїх професійних обов'язків відбувається у складі певної малої соціальної групи. Як культурне утворення (один з «осередків» Культури) ця група продукує відповідні до її спеціалізації твори. У

субкультурному просторі особи цій – мета-соціальной для неї – групі відповідає певна підгрупа, склад якої може істотно відрізнятись від першої за рахунок різного роду внутрішніх агентів Інших, необхідних для успішного виконання своїх професійних обов'язків.

Факультативні. Виконання цілої низки цивільних функцій – участь у самоврядуванні, у політичному житті суспільства, участь у житті конфесії, у вихованні дітей – має сенс відокремити як від професійних, так і від побутових форм соціокультурного функціонування людини. У цих, розташованих за формальними критеріями поза рамками будь-якої конкретної професійної культури, формах людського буття, звичайно, також є необхідними певні, близькі до професійних, якості. Від обсягу і складу факультативної субкультури значною мірою залежить, у тому числі, гармонійність функціонування як самого культурного простору особи, так і її життєдіяльності у соціальному оточенні.

Етнічно-історичні. У складі субкультур цього типу будемо розглядати внутрішніх агентів – представників відповідних метакультур сьогодення і минулого. Особа, зазвичай, має уявлення про певні етнічні й історичні культури, і це означає, що в її субкультурному просторі функціонують відповідні підгрупи, які у процесі діалогів у рамках своєї підгрупи і діалогів з іншими підгрупами продукують специфічні твори. Персональний склад цих підгруп формується і поповнюється в ході освіти (систематичної та самоосвіти), у ситуаціях сприйняття творів мистецтва, матеріалів із засобів масової інформації, досвіду міжособового спілкування та ін.

Особистість

Отже, культурний простір особи запропоновано розглядати таким, що складається з фізично внутрішніх для неї *субкультур* і фізично зовнішніх *паракультур*. Останні набувають локалізації в культурних просторах інших людей, – в такий спосіб змодельовано взаємопроникнення (сполучення, інтерсекція і т. д.) внутрішнього світу людини та її безпосереднього і

віддаленого соціокультурного оточення (на рівні *метакультур*), – особа робить свій внесок у творчі процеси, що відбуваються в її оточенні й побіжно збагачує зміст власних культурних просторів. Що стосується зв'язку між поняттями «особистість» і «культурний простір особи», то тепер вказаний зв'язок можна викласти в кількох тезах.

1. Модель культурного простору особи є теоретико-методологічним інструментом для аналізу: його структури і функціонування; їх трансформацій; продукованих агентами цього простору творів (у прийнятому тут трактуванні останніх).

2. Культурний простір складають агенти культури різних масштабних рівнів, які спільно здійснюють творчі процеси, у тому числі, процеси самоорганізації.

3. Інтегративна особистість – це інтегральна якість (див. трактування останньої за [2]) сукупності певних характеристик особи.

4. Особа, якщо її розглядати як носія культурного простору, має у своєму складі багато агентів, і кожний є носієм власної інтегративної особистості, – інтегративна особистість, в такому контексті, є інтегральним продуктом функціонування вказаних агентів.

5. Особистість як цілісна характеристика особи є інтегральною якістю її культурного простору.

Звертаю увагу на те, що у даному трактуванні інтегральності надано подвійного значення (чи виміру). Це, по-перше, інтегральність психологічних якостей кожного окремого агента культурного простору особи, а по-друге, означеного простору в цілому.

Слід зазначити також, що модель культурного простору особи може бути розглянута як своєрідний розвиток ідеї В.А. Петровського про трирівневу побудову простору особи, у якому ним виокремлено *інтраіндивідний*, *інтеріндивідний* і *метаіндивідний* рівні [10]. Зверну увагу на ще одну ідею В.А. Петровського. Йдеться про тезу, за якою особа присутня у тому психологічному просторі, що вона може освоїти фізично або мисленням [там

само]. Відзначу, що особа за допомогою своїх паракультур є присутньою і в тих просторах, які вона не освоювала навіть думкою – «у розумах і серцях» незнайомих їй людей. Мені видається методологічно малопродуктивним обмежувати простір, який особа як багатоскладова система культур *може освоїти* в принципі. Продуктивнішим було б розглядати вже освоєний особою простір і, приміром, *простір найближчого освоєння* (за аналогією з відомим принципом Л.С. Виготського).

Підсумок

У межах окресленого у статті культуро-просторового підходу людський індивід видається чіткіше вписаним у сучасну наукову картину світу, згідно з якою той є утвореним взаємодіючими елементами – елементарними частками, біологічними клітинами, живими істотами, природними та рукотворними матеріальними речами, планетами, космічними системами. У світобудові, що так розуміється, людина займає своє онтологічне й еволюційне місце як взаємодіючий елемент, утворений із взаємодіючих елементів. Предметна царина психологічних наук охоплює як окремих осіб (індивідуальна психологія), так і, з одного боку, людські співтовариства (соціальна, крос-культурна й ін.), а з іншого, біологічні складові людини (сучасні когнітивні науки). У низці класичних психологічних підходів психіку в цілому – або тільки свідомість, або тільки мислення – розглядають як поліагентні утворення (Мід, Юнг, Джеймс, Германс, автори діалогічних підходів у психотерапії). У руслі ідей культуро-діалогічного підходу можна поступово добудовувати ланки, які зв'язали б *суспільний організм, людський організм і організми мікросвіту людини*. Поняття *культурний простір* і є необхідним для цього теоретичним конструктом (порівн., наприклад, «Lifetomind joint point <...> Mindtoculture joint point.» [18]).

У запропонованій моделі можна відтворити всі види психологічних взаємопроникнень, що є методологічно подібним до польового трактування фізичного світу. І мова йде саме про усі форми психологічних

взаємопроникнень: онтологічні і генетичні; меншого в більше й *більшого в менше*. Поясню останнє: не тільки особа є частиною зовнішнього соціуму, але й цей зовнішній соціум є представленим у внутрішньому світі особи, є його частиною – і так на будь-якому масштабному рівні всієї предметної царини психології.

Подальший розвиток підходу, як зараз видається, слід вести за кількома напрямками: 1) знайти форму компактної презентації системи агентів, у якій були б відбиті також і взаємодії між ними, трактовані як типи діалогів; 2) розглянути можливість використання методів завдання математичних просторів для моделювання культурного простору особи; 3) показати подібності й відмінні риси культуро-діалогічного підходу, з одного боку, і існуючих когнітивних підходів і теорій особистості, з іншого.

Література

1. Балл Г.О. Інтегративно-особистісний підхід у психології: впорядкування головних понять / Г.О. Балл // Психологія і суспільство. – 2009. – № 4. – С. 25-53.
2. Балл Г.А., Мединцев В.А. Личность как модус культуры и как интегративное качество лица / Г.А. Балл, В.А. Мединцев // Мир психологии. 2010. № 4. С. 167–178.
3. Балл Г.О. Чи є творчість атрибутом особистості? / Г.О. Балл / Гуманістичні орієнтири в методології психологічної науки: Монографія / За ред. Г.О. Балла. – К.: Педагогічна думка, – 2007. – С. 88-96.
4. Библер В.С. От наукоучения – к логике культуры / В.С. Библер. – М.: Издательство политической литературы, 1991. – 413 с.
5. Достоевский Ф.М. Собрание сочинений в 15 томах / Ф.М. Достоевский. – Л.: Наука, 1989. – Т. 4. – 726 с.
6. Ильенков Э.В. Диалектическая логика. Очерки истории и теории / Э.В. Ильенков. 2-е изд., доп. – М.: Политиздат, 1984. – 320 с.
7. Лотман Ю.М. Семиосфера / Ю.М. Лотман. – С.-Петербург: Искусство-СПБ, 2000. – 704 с.

8. Медінцев В.О. Внутрішній соціум індивіда: суб'єктно-діалогічний підхід / В.О. Медінцев // Соціальна психологія. – 2007. – №6 (26) – С. 17-31.
9. Медінцев В. О. Категорія „культура” у розбудові діалогічного інтегративного підходу до вивчення особистості / В. Медінцев // Соціальна психологія. – 2008. – №5. – С. 23-38.
10. Петровский В.А. «Существование личности» как психологическая проблема / В.А. Петровский // Петровский А.В., Ярошевский М.Г. Теоретическая психология. – М.: Издат. центр «Академия», 2001. – С. 286-294.
11. Сараф М.Я. Опыт типологии культуры / М.Я Сараф. – Голицыно, 2003. – 100с.
12. Теоретическая культурология. В горизонте классической идеи культуры / Сб. ст. под ред. Румянцева О.К. – М.: Академический проект, 2005. – 606 с.
13. Чебанов С.В. Динамика центра и периферии как проявление формы культуры: бытовое и профессиональное как предмет культурологии / С.В. Чебанов // Теоретическая культурология / Сб. ст. под ред. Румянцева О.К. – М.: Академический проект, 2005. – С. 293-304.
14. Чебанов С.В. Интерпретация тела и постижение жизни / С.В. Чебанов // Логос живого и герменевтика телесности / Сост. Румянцев О.К. – М.: Академический проект, 2005. – С. 339-406.
15. Эпштейн М.Н. Самоочищение. Гипотеза о происхождении культуры / М.Н. Эпштейн // Вопросы философии, – 1997. – №5. – С. 72-79.
16. Hermans, H. The Construction and Reconstruction of a Dialogical Self / H. Hermans // Journal of Constructivist Psychology. – 2003. – 16 (2). – P. 89-130.
17. James, W. The Principles of Psychology / W. James. – Dover publications, 1950. – Vol. I. – 696 p.
18. Henriques, G.R. The Problem of Psychology and the Integration of Human Knowledge / G.R. Henriques // Theory & Psychology. – 2008. – Vol. 18(6) – P. 731-755.

В статье изложены идеи и принципы анализа структуры и функционирования *культурного пространства лица*. Такое пространство образуют специализированные культурные агенты, – они формируют его суб- и паракультурную сферы. Показано, что личность можно рассматривать также и как интегральное качество культурного пространства лица.

Ключевые слова: культурное пространство лица, субкультура, паракультура, лицо, личность.

The article presents the ideas and principles of analysis of the structure and functioning of the cultural space of a person. Such spaces is formed by specialized cultural agents – they shape its sub- and paracultural spheres. It is shown that a personality can be considered also as an integral quality of a person's cultural space.

Key words: cultural space of a person, subculture, paraculture, person, personality.